

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ БОРЬБА И ВНЕШНЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ В ВОСТОЧНОЙ РИМСКОЙ ИМПЕРИИ (IV-VII ВВ.)

Акынова Айгерим Пернебековна

*Ph.D. Казахский национальный педагогический университет имени Абая
050010, Республика Казахстан г. Алматы, пр. Достык, 13*

ШЫҒЫС РИМ ИМПЕРИЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ КҮРЕС ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ЖАҒДАЙЫ (IV-VII ҒҒ)

Акынова Айгерим Пернебековна

*Ph.D Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы, 050010 Достық 13.*

Аннотация. Особое место в мировой истории занимает процесс Великого Переселения Народов в степях Евразии в IV-VII веках и политическая история государств, живших в этот период в Европе. Этот процесс внес большие изменения в историю многих государств и народов, наций и народностей во всемирной истории. В период Великого переселения народы и местные племена, двигавшиеся с востока на Запад, поселились на территории Восточной Римской (Византийской) империи и продолжали здесь свое существование. Варварские племена, эмигрировавшие извне, устраивали походы на византийскую территорию, где требовали себе места на землях империи. Было организовано много войн. Племена гуннов, готов, славян, аваров и персов, которые считались главными внешними врагами Империи и предъявляли к ней различные политические и социально-экономические требования, оказывали особое влияние на внутривосточную жизнь империи.

В статье подробно рассматривается социально-политическое положение Византийской империи в период Великого Переселения Народов IV-VII вв., являющееся одним из крупнейших исторических процессов в истории человечества. В статье научно анализируются политические связи Восточной Римской империи с Западной Римской империей, полевыми племенами Евразии, племенными союзами и Восточными государствами, жившими в этот период, заложившими основу для Великого Переселения Народов.

Андатпа. Әлем тарихында IV-VII ғасырларда Еуразия даласындағы Халықтардың Ұлы қоныс аудару процесі мен осы кезеңде Еуропада өмір сүрген мемлекеттердің саяси тарихы ерекше орынға ие.

Бұл процесс дүние жүзі тарихында көптеген мемлекеттер мен халықтардың, ұлттар мен ұлыстардың тарихына үлкен өзгерістер әкелді. Халықтардың Ұлы қоныс аудару кезеңінде шығыстан батысқа қарай жылжыған халықтар мен жергілікті тайпалар Шығыс Рим (Византия) империясының территориясына қоныстанып, осында өз тіршілігін жалғастырды. Сырттан көшіп келген варвар тайпалары Византия территориясына жорықтар ұйымдастырып, онда империя жерінен өздеріне орын талап етті. Көптеген соғыстар ұйымдастырылды. Империяның басты сыртқы жаулары саналып, оған түрлі саяси және әлеуметтік-экономикалық талаптар қойған тайпалар ғұндар, готтар, славяндар, аварлар және сыртқы саясатта басты қарсылас болған парсылар империяның ішкі саяси өміріне ерекше әсер етті.

Мақалада, адамзат тарихында аса ірі тарихи процестердің бірі болып табылатын IV-VII ғасырлардағы Халықтардың Ұлы қоныс аудару кезеңіндегі Византия империясының әлеуметтік саяси жағдайы жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, Шығыс Рим империясының Батыс Рим империясымен, Халықтардың Ұлы қоныс аударуына негіз қалаған Еуразияның далалық тайпаларымен, тайпалық одақтармен және осы кезеңде өмір сүрген Шығыс мемлекеттерімен саяси байланыстары ғылыми талдауға түседі.

Ключевые слова: Восточная Римская империя, Западная Римская империя, политическая борьба, император, рабовладельческое общество, Церковь, племенной союз.

Кілт сөздер: Шығыс Рим империясы, Батыс Рим империясы, саяси күрес, император, құлиеленушілік қоғам, шіркеу, тайпалық одақ.

Мазмұны:

Кіріспе. Шығыс Рим империясының жеке-дара мемлекет болып қалыптасуы мен оның саяси-әлеуметтік даму жағдайы хронологиялық жағынан Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірімен тығыз байланысты. Шығыс Рим мемлекеті дербес мемлекет болып өмір сүре бастаған соң барлық мемлекеттің тәжірибесінде болғанындай оның да саяси, әлеуметтік өмірінде де үлкен өзгерістер орын алды. Мемлекет басшылары, императорлар мемлекеттің саяси жағдайын реттеу мен әлеуметтік ахуалын жоғарылатудың жолдарын қарастырумен айналысты. Мемлекет өзінің дамуының даңғыл жолын таңдады. Шығыс Рим мемлекеті Батыстан бөлініп шыққандықтан ол бастапқы кезден империя атағын иеленді. Мемлекет басшылары жеке-дара билік жүргізіп ол билік мұрагерлік жолмен беріліп отырды. Мұны айтудың өзі маңызды болып, империяның саяси және әлеуметтік өміріне императорлардың билігі тұсында жүргізген саясаты ерекше ықпал етті. Империяның саяси

және әлеуметтік-экономикалық даму бағыты әр императордың тұсында әр түрлі болып, олар бір-бірінің ісін ары қарай дамытуға талпынды. Мемлекеттің қаржысын көбейтіп, қазынасын толтырған императорлар да болып, сонымен бірге қазына қаржысын жымқырып, экономиканы дұрыс басқара алмай соның арқасында империяда талай көтерілістің тууына себепші болған билеушілер де болды.

Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірі Византия империясы үшін ауыр кезең болды. Бұлай топшылаудың өзіндік бірнеше себептері болып, оның ең негізгілері: біріншіден, бұл дәуірде Византия империясы жаңадан құрылған мемлекет болғандықтан өзінің даму жолын қалыптастыру керек болды. Екіншіден, іргесін Батыстан бөлек ұстағандықтан ол үшін халықтың тұрмысы мен әлеуметтік жағдайын реттеу маңызды болып, оның өзіндік қиындықтары болды. Үшінші бір маңызды фактор ол – Византияның сыртқы саясатына қатысты жағдай болды.

Бұл дәуірде империяның ішкі саяси жағдайы алдыңғы қатарлы заманауи мемлекетке тән сипатта болды. Батыс Рим империясы құлдырап, құлап бара жатқан тұста керісінше Шығыс Рим империясы өзінің саяси жағдайын тіктеп, мұнда бір орталыққа біріктірілген зор күшке ие болған ірі мемлекет құрылды. Мемлекеттің басқарушысы император болып, ол жергілікті жерде «Василевс» деген атауды иеленген бюрократиялық орталықтанған аппараттың басқарушы қызметін атқарды. Шығыс Рим империясы мемлекетті басқаруда Батысқа тән болған саяси басқару құрылымды қабылдамады. Императордың мемлекетті басқару құзыреті шексіз болғанымен, оның қоластындағы шенеуніктердің қызметі заң арқылы шектелді. Императордың санасуға мәжбүр болған негізгі мекеме ол шіркеу болды. Христиан шіркеуі мемлекеттік органдардан дербес өмір сүріп, ол империя халықтарының арасында мемлекеттік идеологияны насихаттаушы басты рухани дем беруші, халықты ауызбірлікке шақырушы ірі қасиетті орын болды.

Материалдар мен әдістер. Мақаланы жазу барысында Шығыс Рим империясына қатысты ағылшын және орыс тіліндегі деректер қолданылды. Ағылшын тіліндегі материалдар ерте орта ғасырлардағы шығыс Рим империясының тарихын, оның ішінде саяси-әлеуметтік тарихын, сыртқы саясатын және түркі халықтарымен болған соғыстар тарихын баяндайтын көлемді мәліметтер берді.

Ғылыми жұмысты жүргізуде қазіргі кезде отандық және шетелдік медиевистикада болып жатқан теориялық мәселелер мен жаңалықтар басшылыққа алынды. Әр саладағы даму процесі болғандай, тарих ғылымында да болып жатқан ғылыми өзгерістер мен процестер де оның дамуының бір белгісін көрсетеді. Дегенмен, ғылым дамып, оның зерттеу аясы дамыған сайын әйкесінше оған қатысты тақырыптарды зерттеу жұмыстары да өз алдына ауыр міндеттер жүктейді. Сол сияқты, Ұлы қоныс аудару дәуіріндегі Византия империясының саяси, әлеуметтік-экономикалық тарихын және сыртқы саясатында империяның көршілес мемлекеттермен қарым-қатынастарын, сондай-ақ жалпы ішкі-сыртқы саяси процестерді зерттеу мен оған қатысты тұжырым жасау ғылымда күрделі мәселелердің бірі болып, ол өз кезегінде методологиялық мәселелерді де тудыратыны анық.

Мақаланың мазмұнына байланысты ғылыми жұмыста тарих ғылымының дәстүрлі әдістері болып саналатын тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалылық, тарихи-типологиялық, тарихи-жүйелеу, рестроспективтік, құрылымдық-функционалдық әдістері қолданысқа енді. Сонымен қатар тарих ғылымының ғылыми принциптері басты ғылыми ұстанымдардың бірі болып, онда тарихилық, жүйелілік, шынайылық, объективтілік, нақтылық принциптеріне сүйене отырып, зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу материалдарын ғылыми талдаудан өткізуде осы аталған принциптер негізге алынды.

Талқылау. IV-VII ғасырларда Византия империясының тарихы өз алдына үлкен бір ғылыми мәселені құрайды. Бұл кезеңде Византия империясы Еуразиядағы аса ірі, қуатты және өркениеті дамыған мемлекет болды. Ресми түрде Шығыс Рим империясы деп танылған Византия империясының саяси, әлеуметтік және экономикалық ахуалы өзге мемлекеттерге үлгі боларлықтай дәрежеде болды. Византия мемлекетінің ресми тарихы 395 жылдан басталды деп көрсетіліп, ол халықтардың ұлы көшінің басталған кезеңімен тұспа-тұс келеді. Нақтырақ айтқанда, осы IV ғасырда халықтардың көші басталған кезеңде Шығыс Рим империясы Батыстан бөлініп енді жаңадан өмір бастап, мемлекеттің саяси-әлеуметтік өмірінде бұрын болмаған жаңа кезеңдер басталған еді. Халықтардың қоныс аудару процесін межелейтін осы үш ғасырда Византия империясы қоғамдық өмірдің барлық салалары бойынша алға ілгерілеген мемлекет болды. Оның негізгілері саяси және әлеуметтік салалар болып, оның тарихын зерттеу қашан да болмасын тарихшы-мамандардың назарын өзіне аударып келген. Өз кезегінде империяның ішкі саясатына қатысты болған пікірлер сан алуан болып олар ғылымда пікірталас тудырды. Басты ғылыми дискуссиялар еуропалық ғалымдар мен ресейлік және кеңестік византинистердің арасында туындады. Ғылымда тартыс тудырған басты ғылыми тақырыптар императорлардың саясаты мен әулеттердің мемлекетті басқару жүйесіне қатысты болды. Осының негізінде IV-VII ғғ. Еуразияда Византия империясының саяси-әлеуметтік тарихы ғылымда өзектілігі артқан көлемді тақырыптардың біріне айналды.

Шығыс Рим империясы бірнеше провинциялардан құралып, олардың басында императордың тағайындауымен сайланған аймақ басшылары отырды. Империяда ең бастысы шіркеу, одан кейін мемлекетті басқарушы аппарат, сот ісі, салық жинау, жер ісімен айналысушы, әскер және басқа да салалық қызметтер жұмыс істеп, оларды префектлер, центуриондар мен тиісті шенеуніктер басқарып отырды.

Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде Шығыс Рим империясында саяси жағдай мен империяның сыртқы жағдайын зерттеуде бұл мемлекеттің қоғамдық өмірі мен оның даму деңгейін анықтаудың қажеттігі

туындайтыны сөзсіз. VI-VII ғғ. Шығыс Рим империясында қоғамда жер иеленушілер мен жер өңдеушілер біртіндеп арнайы қоғамдық тап ретінде қалыптаса [1] бастады. Оның Византия қоғамының саяси және әлеуметтік өміріне көрсеткен ықпалы өте зор болды. Мемлекеттік мүлікті иеленушілер мен жеке меншік арасында бәсекелестік туындап отырды.

Шығыс Рим империясында заманауи жер өңдеу мен қолөнердің және ондағы өндіріс күштердің дамуы оның аймақтағы алдыңғы қатарлы мемлекет екенін айтпастан-ақ көрсетіп тұрды. Бұл дәуірде Шығыс Рим империясында мемлекеттік аппарат бұрынғыдай құл еңбегінен бас тартып, жерді ірі пайдаланушыларға беріп, елді-мекендерде қолөнер мен сауданы дамытуды қолға алуды ұйғарған болатын. Бірақ, бұл әр императордың тұсында әр түрлі деңгейде болды. Осыған негізделген қоғамдық-әлеуметтік даму Византия императорларын жаңа жерлерді «игеруге» итермелеген болатын. Алайда бұл дәуірде халықтардың батысқа қарай жылжуы, «варварлық» жаулап алу қимылдары және ішкі әлеуметтік тартыстар оның алға басына үлкен кедергі болды.

Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде Византияда құлиеленушілік қоғамдық қатынастарда да сақталды. Салыстырмалы түрде қарағанда, Шығыс Рим империясында құлиеленушілік қоғам мен оған негізделген тіршілік жағдайы Батыс Рим империясындағы сияқты көлемді түрде сақталмағанымен ол мұнда әлі де өмір сүріп жатты. Құлиеленушілік жұмыстары жер өңдеу мен онымен тікелей байланысты болған салалардың барлығында болды. Басты ерекшеліктердің бірі – Византияда құлдарға Батыстағы сияқты зат ретінде қараған жоқ. Оларға адами тұрғыдан қарау туралы заңдар жұмыс істеді. Ол туралы I Юстинианның да заңдарында қарастырылды [2]. Бұл жағдай аз уақытта құлдық қатынастардың жойылатынын анық аңғартты. Құлиеленушілік дамыған провинциялар қатарында Византияның Грекия, Сирия, Кіші Азия, Мысыр және басқа да аймақтар енді. Құлдық қатынастар империяның қоғамдық, саяси және әлеуметтік-экономикалық дамуын артқа тартты. Себебі, құлиеленушілік ең төменгі тап болғандықтан, онда белгілі бір дәрежеде даму болмай керісінше мемлекеттің дамуын тежеді. Дегенмен, қоғамның алға жылжуы мен уақыттың өзі мұның даму болашағы жоқ екенін айқындады. Халықтардың Ұлы қоныс аудару процесі орын алып, осындай аса ауқымды көш жүріп жатқан тұста да құлдық қатынастар жойылуы тиіс екендігін көрсетіп берді.

Соңғы уақыттарда Византия және жалпы Еуропа тарихында құлдық қатынастардың жойылуына осы Ұлы қоныс аудару процесінің қатысы бар екені анықталуда. Мұның басты мысалдары көшпелі тайпалар мен жергілікті халық арасында өзара қоғамдық тәжірибе алмасулар жүрді. Византия империясы өзімен іргелес жатқан варварларды жұмысқа жалдады. Оның ішінде соғыс қимылдарына байланысты әскерлер жалдап алынып отырды. Мұның өзі византиялық қоғамда біртіндеп жалдамалы еңбектің пайда болуына өз септігін тигізді. Қоғам дамыған сайын жер өңдеушілердің қол астында жалдамалы шаруалардың еңбектері бағаланып осыған байланысты «құл» деген атау да бірте-бірте жойыла бастады.

Олардың орнын жалдамалы жұмысшылар басты тақырыпқа айналды. Бұрынғы құлдықта немесе құлға тән қызметте болған адамдар енді өз алдына жеке қызмет ете алатын болды. Қоғамда саналы түрде құлдарға күш көрсету мен зорлық жасауға тиым салына бастады. Ендігі кезекте, бұрын құлдар атқарып келген қызметті жалдамалы жұмысшылар атқаратын болды. Империяда халықтың басым бөлігі ауыл шаруашылығында, оның ішінде жер өңдеумен айналысқандықтан, қол еңбегі үлкен қажеттілікті талап етті. Ірі жер иеленушілер өз жұмыстарын өзінің қоластына алған шаруаларға істететін болды. Оларды «колондар» деп атады. Колондар жер иеленушілердің қоластында жұмыс істеді және өзіне тиісті жалақысын алып отырды. Олар бір жерден шығып, екінші бір жер иеленушінің қолында еркін жұмыс істей алатын болды [3].

Осылайша, бірте-бірте Византияда құлдарды алмастырған колондарды пайдалану мен олардың қоғамдағы орны анықталды, онда жаңа тап өкілдері қалыптасып, ол Батыстағы сияқты колонат деген атпен белгілі болды. Олардың құқығы құлдармен салыстырғанда өзгеше болды. Басты өзгешеліктер, колондар ерікті мен жалдамалы түрлері болып, ол бұрынғы классикалық кезеңдегі құлдардан айырмашылығы болды. Колондарды кейбір әдебиеттерде жалдамалы жұмысшылар ретінде көрсетеді. Бірақ, көп жағдайда колондарды жалдамалы жұмысшылармен салыстыруға мүлде келмейді. Себебі, колондарда кез-келген шаруашылыққа арналған еңбек құралдары мен олардың белгілі бір деңгейдегі тәжірибесі мен білімі болмады. Олар тек жер иеленушілердің құралдарын ғана пайдалана алды. Колондардың ерікті түрлері де болып ол георгтар деп аталды. Георгтардың құқықтары заңмен бекітіліп, олар жер иеленушілердің қызметінен бөлек жеке үй шаруашылық жұмыстарын да атқара берді.

Империядағы колонаттық кезең V-VI ғасырлардан қалыптасып дамыды және империяның саяси-әлеуметтік өмірінде маңызды роль атқарды. Оның дамуына империяда құлдардың наразылығына байланысты саяси және әлеуметтік күрес өзінің септігін тигізді. Мемлекет пен қоғамда жалдамалы еңбек күшінің белгілі бір дәрежеде болса да бағалануы тиіс болды [4]. Колондардың Шығыс Рим империясында қоғамның негізгі бөлігіне айналуы византиялық қоғамның дамуы мен алға жылжығанын анық көрсетеді. Жаңа әлеуметтік таптардың пайда болуы империяның саяси алға басыуының бір бағыты ретінде қабылданды. Империяда колондардың пайда болуы мен олардың уақыт ағымына қарай жеке шаруаға айнала бастауы жоғарыда аталғандай Византияда феодализмнің жылдам қалыптасуына және дамуына зор үлес қосты [5].

Ұлы қоныс аудару дәуірінде Византияда мемлекеттің ішкі саяси-әлеуметтік күрестің тууына ықпал еткен факторлардың ең негізгісі дін болды. Константинополь Христиан дінінің қасиетті орны саналып, ол империяда

өмір сүріп отырған халықтардың негізгі ұстанатын діні болуы тиіс еді. Христиан діні бүкіл империя аумағында уағыздалды. Ендігі кезекте, империя аумағы аса үлкен болғандықтан және оның құрамындағы халықтардың көп болуына байланысты наным-сенімі мен діни көзқарасы әр түрлі болды. Империяда Христиан дінінен бөлек пұтқа табынушылық пен тәңіршілдік, ұлттық діни наным-сенімдер болып және ешқандай дінді ұстанбайтын халықтар өмір сүрді. Бұл жағдай империяда діни алауыздықты көтеріп, ол елдің тұтастығы мен мемлекеттің идеологиясын жүргізуге ерекше кедергі болды. Мұның барлығы Византияның саяси дамуына кері әсер ететін факторлардың біріне айналды. Осыған байланысты империяда дінсіздерді қудалау мен өзге дінді ұстанатын халықтарға христиан дінін уағыздау туралы заңдар қабылданды. Император Византияда Христиан дінінің негізгі кепілі болып, ол халыққа осы дінді сіндіру жұмыстарының негізгі бастаушысы болды [6].

Осылайша, Византияда христиандық шіркеудің қызметі мен беделі жоғары болып, император онымен санасып отыруға мәжбүр болды. Христиандық шіркеу Батыстың шіркеуден ерекшеленіп, оның басты ерекшелігі ол бүкіл империядағы саяси істерге араласты және мемлекеттік билеушілер мен жер иеленушілердің әлеуметтік мүдделерін қорғады. Төменгі деңгейдегі халыққа баса назар аудармады. Бұл жағдай империяда саяси-әлеуметтік күрестің тууына себепкер болған басты себеп болды. Осының салдарынан шіркеу қызметіне қарсы халық арасында еретиктердің қозғалысы орын алып отырды. Византия шіркеуінің басты мәселесі ол әсіресе шығыста өмір сүрген несториандар мен монофизиттердің әрекеті болды. Олар Константинопольдегі орталық шіркеудің мемлекет ісіне араласуына және халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға кіріспеуіне қарсы болды. Бұл ілімдегілер мемлекетте сепаратистік қозғалыстар ұйымдастырды. Шіркеу оларды діннен бас тартқандардың саяси бағыттағы ұйымдастырушылар деп айыптады және мемлекетте жиі орын алып отыратын саяси-әлеуметтік наразылықтар мен баскөтерулердің негізгі қозғаушы күші ретінде сынады [7].

Ұлы қоныс аудару дәуірі Византия империясының жеке-дара империя болып ішкі саяси құрылымдарын қалыптастырумен қатар, оның сыртқы саяси бағыттарын айқындаған кезең болды. Шығыс Рим империясының аяқтан тік тұрып мемлекет болып құрылуында басталған қоғамдық, саяси-әлеуметтік күрестердің тууына әсер еткен фактор сыртқы жағдайдың шиеленісуі болды. Жоғарыда аталғандай, қоныс аудару кезінде Батысқа жылжыған халықтар империяның ата жауы болып шыға келді. Варвар тайпаларымен туындаған тартыстар империяның саяси дамуына кері әсерін тигізіп отырды. Сонымен бірге, сыртқы саяси жағдайдың аса құбылмалы, қауіпті және өте қиын жағдайда қалуына себепші болды. Шығыс Рим империясы батыстан бөлініп, тек қана Батыс Рим империясымен, яғни қасиетті Риммен байланыс орнатып, өзінің сыртқы жағдайын реттей беруге болатын еді. Алайда Ұлы қоныс аудару дәуірі Византияның сыртқы саяси жағдайын өзгертіп жіберді. Мұнда Византия сыртқы саясатының бағыттарын өзі анықтап алған жоқ, оған керісінше сыртқы саяси күштер әсер етті [8].

Бұл дәуірде Византияның ішкі ахуалы мен жалпы саяси-әлеуметтік күрестер мен империяның сыртқы жағдайын анықтауда және оның мазмұнын ашуда әр кезеңде билік құрған императорлардың жүргізген саясатын анықтаған жөн. Себебі, әр император өзінің жеке қабілетіне байланысты саясат жүргізіп, ол империяның ішкі-сыртқы саяси жағдайын анық суреттеп беріп отырды. Әрбір мемлекет басшылары империяны өзінің жеке табиғи және адамгершілік қабілетіне сай басқарды. Кейбіреулері ел басқаруға құлықсыз болса, кейбірі мемлекеттік басқару құрылымдарын өзгертті, халықтың әлеуметтік ахуалын жақсартты, саяси-әлеуметтік қайшылықтардың орын алмауы үшін ірі саяси қадамдар жасап, реформалар қабылдап жатты. Мұндай византиялық императорлар арасында атап айтқанда II Феодосий, I Анастасий, I Юстиниан тарапынан қабылданған мемлекеттік заңдар мен саяси және әлеуметтік-экономикалық реформалар мемлекеттің саяси тұрақтылығын қалыптастыру жолында қызмет етті.

Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде Шығыс Рим империясының Батыстан бөлінбей жатып-ақ өзара ішкі саяси күрестер мен тартыстар басталып кеткен болатын. Негізінде, шығыс империяның әу баста құрылуына осындай тартыстар себепші болған еді. Бұл кезде император I Феодосий түрлі саяси амал-тәсілдердің негізінде мұндай ішкі саяси күрестерді басып, бұл жағдай ақыры Шығыс Рим империясының Батыстан бөлінуімен аяқталды. I Феодосий басқарған тұстағы басты мәселе римдік провинция басшыларының жеке-дара билікке ұмтылуы мен узурпаторлардың билікке негізсіз қарсы шығуымен сипатталды. Император мұндай жеке-дара билікке ұмтылып, халықты жаппай таптық күреске шақырған саяси күрескерлердің барлығының әрекетін күшпен және бейбіт жолмен басып, ол ақыры 395 жылы Шығысты Батыстан бөліп алды және алғашқы император атанды [9].

Зерттеу нәтижелері. Бұл дәуірде жаңадан қайта құрылып отырған империяда ішкі саяси мәселелер жеткілікті еді. Қоғамды бытыраңқылыққа ұшыратуы мүмкін болған факторлар өте көп еді. Солардың бірі және ең негізгісі діни фактор болып, оның ішінде Христиан дінін ұстану мен оған қарсы болған қоғамдық орталардың діни көзқарастары басты мәселеге айналды. Мемлекет батыстан саяси және экономикалық тұрғыдан бөлінгенімен діни жағдайда бөліну қиынға соқты. Батыс шіркеуі мен шығыс шіркеуінің бөлінісі қоғам арасында бөлініс тудырып, ол халықтың алауыздығын туындатуға бірден-бір себеп болуы мүмкін еді. Бұл кезде Христиан дінінің де өз ішінде бірнеше бағыттары болып, олардың ең негізгілері Никейлік және Ариандық шіркеулердің сенушілері болды [10]. Сонымен бірге Византияда өзге ұлттар өте көп болып ұлттар арасында өзара тартыстар

мен аймақтағы ұлттық басымдық пен гегемондық үшін талас жүріп, ол да империяның ішкі саяси жағдайына кері әсер етті. Оның салдарынан тіпті билікке қарсы көптеген саяси көтерілістер орын алды.

Мұндай саяси алауыздық туған аймақтардың көшбасында Сирия, Палестина, Мысыр провинциялары тұрды. Жаңадан құрылған Шығыс Рим империясында мұндай ұлттық, таптық, діни және өзге де ішкі саяси күрестерді болдырмауда I Феодосий мен оның мұрагері император I Аркадий ерекше қызмет етті. Бұл императорлар сыртқы саясатта негізінен готтармен бақталастыққа түсіп отырды. Шығыстан келген тайпалардың әсерінен Византияның шекарасына келіп орныққан олар Византия билеушілеріне талаптар қойып, ақыры соғыс қимылдарымен аяқталып отырды. Готтар император I Аркадийдің басты сыртқы мәселесі болды, ол бірнеше рет соғыс қимылдарын жүргізді. Византияның готтармен болған басты соғыс жағдайы 395, 400 жылдары болып, Аркадий (395-408 жж.) табысты қимылдар жүргізе алды [11].

V ғасырдың алғашқы жартысы Византия үшін ішкі саясатқа қарағанда сыртқы саяси мәселелермен ерекшеленді. Бұл тұста қоныс аудару процесінің күшейді, шығыстан көшіп келген варвар тайпалары Батысқа жылжи отырып олардың басым бөлігі Византия шекараларында тұрақтап қалды. Олардың ішінде белсенділік танытқан готтар, ғұндар, вандалдар және басқа да ірілі-ұсақты тайпалар болып, олар империя территориясына қауіп төндірді. Аталған тайпалар арасынан ғұндар белсенді қимылдар жасап, олар империяны ұзақ уақыт алымдар төлеуге мәжбүрледі. Бұл кезде империя тізгінін ұзақ уақыт қолында ұстаған II Феодосий (408-450 жж.) империяның ішкі саясатына қарағанда сыртқы саяси мәселелерін шешіп алуға көп уақыт жұмсады. Империя өзінің шығыстағы басты қарсыласы сасанидтік Иранмен соғыс қимылдарын күшейтті. Екі мемлекеттің шекісуінің негізгі себебі Христиан дінінің империядан тыс аумақтағы халықтарға таралуы болып, оған парсылардың қарсылық танытуымен байланысты болды. варвар тайпаларымен үздіксіз тартыстар және Иранмен күшейтілген соғыс жағдайлары империяның ішкі әлеуметтік-экономикалық ахуалына кері әсер етті.

Бұл процесс императорлар Маркиан, Лев, Зенон және басқалардың тұсында жалғасып, варвар тайпалары империяның сыртқы саясатын аса ауыр деңгейге шығарды. Сыртқы алымдар төлеудің салдарынан халық наразылығы туындап, бұқараның императорға деген сенімі азайды. Осының салдарынан императорлар таққа ұзақ отыра алмады. Империяда саяси-әлеуметтік шиеленіс артып, ол халықтың билікке наразылығын күшейте берді. Елдегі ішкі саяси-әлеуметтік күрестің алдын-алу үшін арнайы экономикалық реформа керек болды.

Мұндай экономикалық реформа император I Анастасий билік құрған (491-518 жж.) тұста жасалды. Ол халықтың әлеуметтік жағдайын терең ұғып, оны көтеру үшін және елде таптық және әлеуметтік күрестің алдын-алу мақсатында белгілі бір шешімдер қабылдауды жөн санады. I Анастасий ішкі және сыртқы сауданы дамытуға назар аударып, бұл салада айналысушыларға келетін түрлі қауіп-қатердің алдын алуға кепілдік берді. Сонымен бірге елде кәсіпкерлікпен айналысатын тұлғаларды мемлекет пайдасына шақырып, оларды белгілі бір мерзімге салықтан босатты [12]. Түрлі қаржылай жеңілдіктер қарастырып берді. Мұның барлығы көп ұзамай жемісін беріп, империяның халықаралық саудадағы ролін күшейтті. I Анастасий кезінде империяда жер шаруашылығы басты назарда болып, онда жер салығы енгізілді және ол алғаш кезде аз мөлшердегі салық көрсеткішімен белгіленді.

I Анастасийдің сыртқы саясаттағы басты қарсыласы Сасанидтік Иран болды. Екі жақты басты геосаяси тартыстары Кавказда, Армения мен Лаз жерлеріне байланысты болып, ол мемлекетаралық саяси байланыстарды бұзды. Басты желеу Византияның аймақтағы халықтарға ешбір негізсіз христиан дінін таратуы деген аптпен байланыстырылды. Варварлардың шапқыншылықтары жалғасып, бұл кезде готтар мен ғұндардың қысымынан бөлек славяндардың саяси қыр көрсетуі басты тақырыпқа айнала бастады.

I Анастасий кенеттен қайтыс болып, оның орнына таққа қай әулеттің өкілі келетіні белгісіз болып, бұл империя тағы үшін тартыстардың тууына алып келді. Ақыры сенаторлардың ұсынысымен I Юстин император болып сайланды. Дегенмен, император сайланғанымен талас-тартыс толастамай, оның ақыры империяда билікке қарсы көтеріліске ұласты. Көтерілісті діншіл Амантия есімді адам басқарды. Ол ішкі саясаттан хабардар болып, жаңадан билікке келіп отырған I Юстинді пара беріп алдауға кіріседі. Ол мемлекетте белгілі бір лауазымды қызметте отыруды қалайды. Бірақ, Амантияның ойлары мен істері әшкере болып, ол жақтастарымен бірге өлім жазасына кесілді. Арадан көп ұзамай онымен бірге қамауға кеткендерге кешірім жасалып, олар қайтып келді. Алайда, кешірім жасаған соң I Юстинге қарсы мұндай бүлік тағы да пайда болды.

Саяси бүлікті Виталиан есімді адам басқарды. Ол да өзінің діни және саяси ұстанымдарын алға тартып, Амантия үшін кек алуға дайын екенін білдіреді. Бірақ, ол көп ұзамай қайтыс болады. Жалпы, I Юстинге қарсы соғыс жүргізген бүлікшілер негізінен діншілдер болды. бұл туралы Евагрияның хроникалары дәлелдейді. 518-527 жылдары билік құрған император I Юстин мемлекетте Христиан дінінің Православие бағытын таратуды толыққанды қолдайтынын айтты [13].

Византия империясында халықтардың саяси және әлеуметтік күресі мен империяның сыртқы саясатындағы дағдарыстардың ең шиеленіскен кезі ол император I Юстинианның басқарған кезеңімен тұспа-тұс келеді. I Юстиниан басқаруының алғашқы жылдарында империяның Шығыс провинцияларында (Антиохия, Лаодикея, Селеуксия т.б.) жер сілкінісі мен басқа да табиғи апаттар орын алып, олардың салдарынан 10 мыңнан астам адам опат болды. Бұл жағдай империяның әлеуметтік-экономикалық жағдайына ерекше ісер етті. Император I Юстиниан зардап шеккен аймақтардағы халықтарды үш жылға барлық салықтардан босатып, зардап шеккен

қалаларды қалпына келтіру үшін 200 фунт алтын жұмсауға бұйрық берді. Сонымен бірге мемлекет астанасы мен басқа да аймақтарда жөндеу жұмыстары жүргізіліп, мәдени орындар салынды. Ол үшін де қыруар қаржы жұмсалды. Мұндай істер мемлекеттік кірістердің көбеюіне айтарлықтай кері әсер етті.

I Юстиниан кезінде империядағы саяси-әлеуметтік күрестердің мысалы бола алатын факторлардың бірі ол жоғарыда аталғандай діни жағдай болды. Император I Юстиниан дінсіздер мен пұтқа табынушыларды қудалау туралы заңдар қабылдады. Себебі, әр түрлі дінді ұстау мемлекеттің саяси өміріне қауіпті болуы мүмкін еді [14]. Ол негізсіз соғыстардың, халықаралық жанжалдардың пайда болуына ықпал етеді деп сенді. 529 жылы Палестинада жергілікті халықтардың көтерілісі мен онда орын алған жаппай қанды соғыстың салдарынан жүз мыңға жуық адам көз жұмды. Бұл туралы Прокопийдің еңбектері мәлімет береді. Бұл жағдай империя қазынасына ауыр болды. Прокопий, I Юстинианның елдегі қантөгістен кейін Палестина халқының еңбек жалақысынан ешқандай шегерім жасамағанын және қаңырап бос қалған жерлер үшін жалақы төлеуге мәжбүр болған христиан жер иелерінің жағдайы одан сайын нашарлағанын айтады.

Осыдан соң көп ұзамай 532 жылы Византия тарихында атақты «Ника» көтерілісі басталды. Ника көтерілісі өзге діндегілердің ғана емес, тіпті Христиан дінінің жаңа бағыттарын ұстанатын адамдарды да қудалады. Бұл көтерілісте халық дін үшін соғысқа шыққандай болды. Бұған қарай отырып, діннің Византия қоғамында саяси және әлеуметтік маңызының өте зор екенін көруге болады. «Ника» көтерілісі I Юстинианның діни саясатына және мемлекет пен қоғамды басқару жолында қабылдаған заңдары мен түрлі шараларына қарсы ұйымдастырылды.

Бірақ, көтеріліс бастырылып, ол халық арасында түсіндіру жұмыстарының жүргізілуімен аяқталды. I Юстиниан елде болып жатқан діни ұстанымдар мен көзқарастардың қақтығысы мен жалпы діни алауыздықтар мемлекет пен қоғамның дамуын тежейтін басты кертартпа күш деп білді. Император егер оны дер кезінде реттемейтін болса, онда ол империяда бұқара халықтың саяси күреске шығуын одан сайын үдетіп, империяны іштен ыдыратуы мүмкін деп топшылады [15]. Дегенмен, мұнымен империяның әр аймақтарында халықтардың қозғалысы толастаған жоқ. Діни тақырыптар империяның әр аймағында уақыт ағымына сай туындап жатты.

Прокопий осы жылдарда Юстиниан билігіне үкіметтің жергілікті халықтың апаттарына деген көзқарасын жеткізді, өйткені ақшаға деген зәрулік мемлекет үшін үлкен мәселеге айналды. Бұл кездегі Юстиниан режимінің дағдарысы енді ғана басталған еді. Оның келесі бір мысалдары Сасанидтік Иранмен жүргізілген соғыстар мен оның келісімдерін қабылдау және оны жүзеге асыру Византия тарапынан сатып алынды. Дәлірек айтқанда, бейбітшілік туралы келіссөздер жүргізу ұсыныстары I Юстиниан тарапынан басталып, ол үшін Византия Иранға соғыс шығындары мен алымдар төледі. Себебі, ол өз билігінің алғашқы жылдарынан бастап парсылармен соғысып жатты. Византия Иранның соғыста жеңіліп қалуы мүмкін деп ұқты және өзінің билікке келгеніне дейінгі кезеңде басталған бұл соғысты барынша тез аяқтауға ұмтылды.

Сол заманғы тарихшылар Фоканың мемлекеттегі басты қызметін оның атақты Әулие София храмының құрылысын бастауымен сипаттайды. Бұл үшін оның императорға 4 мың фунт алтын сыйлағаны айтылады. Прокопийдің жазбаларында берілген мәліметтерге сәйкес, Юстинианның префекті лауазымында қызмет еткен барлық адамдардан (550-ші жылға дейін) тек Фока және Басс есімді префектілер (547-ші жылы) өзінің жеке басының қамын ойламаған, байлық үшін өз қызметін пайдаланбаған мемлекет үшін еңбекқор саналған адамдар болды. Бірақ, бұл лауазымды өз міндетіне алып адал орындаған осы адамдар ұзақ жылдар бойы отыра алмады. Мұның басты себептері

Прокопийдің айтуынша, I Юстиниан тұсында халықтың белгілі бір бөлігі мен билік өкілдері оның әйелі Феодораның билікке араласуына байланысты саяси наразылықтары туындады. Халық арасынан әлеуметтік тап өкілдері оның мүлде мемлекет пен оның қазынасын басқаруға араласпауын талап етті. Феодора саяси мәселелермен тұрмай, қазына қаржысы мен мемлекеттік кірістерді басқаруға дағдыланды. Дегенмен, ол император қазынасын байытуға арналған кең ауқымды жоспарлары мен құрылыс орындарын салудың және олардың табыс табуының күрделі міндеттерін шеше алмады. Мемлекетке қаржы саласында жаңа бағыт немесе тіпті жаңа өмір қажет еді. Ол үшін аса білікті маман қажет болды. Бұл істе білікті маман ретінде сириялық Питер Варсима белсенділік таныта алады деп шешілді. Питер Варсима Феодораның ұсынысымен сайланды. Ол біртіндеп мемлекеттік қазынаға жаңаша тәртіп енгізді. Питер Варсима префект болып екі рет сайланды. Оның біріншісі 543-546 және 555-559 жылдар аралығы болды [16].

Осы жылдары мемлекетте оба ауруы тарап, ол тым асқынып күшейіп кетті. Оба ауруы империя қазынасына үлкен шығын келтірді. Билік тарапынан ешқандай күш обадан туындаған берешекті тазарта алмады. Обадан кейінгі жылдарда империяның саяси-әлеуметтік жағдайы өте қиын халге түсті. Император I Юстинианның кезіндегі басты сыртқы саяси мәселе ол парсы соғыстарымен байланыс болып, ол императордың Иран шахы I Хосровпен 545 жылға дейін бейбітшілікті қайта қалпына келтіру мақсатында жұмсалған қаржы және басқа да қаржы қиындықтары мемлекетті үлкен экономикалық шығындарға ұшыратты [17].

VI ғасырдың соңы мен VII ғасырдың алғашқы ширегі Шығыс Рим империясында кейбір қоғамдық орталарда құлдық қатынастар әлі де болса бар еді және басты жағдай бұл қоғам осы кезеңде үлкен дағдарысқа ұшырады. Осыған байланысты бұл уақыт аралығы империяда саяси-әлеуметтік күрестің ауқымды орын алған кезеңі болды. Мемлекетте феодалдық қатынастар дамып, қоғам санасы адамзат дамуының келесі бір сатысына

көтерілді. Мемлекетте қоғамдық өмірде әр түрлі өзгерістер орын ала бастады. Әрбір азамат өзін белгілі бір деңгейдегі қызметші ретінде сезінуі тиіс болды. Биліктегі тұлғалар мен түрлі шенді қызметкерлер бұқара халықпен санасуы тиіс болып, ол қоғамның санасын өсірді. Халық билікке көптеген саяси және әлеуметтік бағыттағы талаптарды қоя бастады. Басты талап мемлекеттің халықпен санасып жұмыс істеуі қажет еді, адамдарға құлдық кездегідей қатынастар жойылып, қанаушылық азаюы тиіс болды. Бұрынғы құлдықта өмір сүрген адамдар енді дербес жалдамалы жұмысшыға айналып, ол ерікті шаруаға айналды, қолынан келсе қолөнермен айналысты немесе саудаға кірісті.

Дегенмен, мұндай талаптар әр жерде әр түрлі қабылданды. Мысалы, мемлекет астанасында қара халыққа қолдау мен құрмет көрсетілсе, провинция халқында мұндай жағдай болмады. Қанаушылық сақталды, қараша халыққа жергілікті билік өкілдері құрметпен қарамады. Соның негізінде көптеген көтерілістер орын алып, ол империяда саяси-әлеуметтік күрестің тууына себеп болды. Мұндай күрестің басты мысалдары аймақтардағы наразылықтар мен көтерілістер және осы көтерілістерді пайдаланып, лауазымды қызметкерлердің мемлекеттік саяси төңкеріс ұйымдастыруы болды. Мемлекеттік лауазымды қызметкерлер арасында билікке қарсы шығып үлкен нәтижеге қол жеткізген центурион (әскери қызметкерлер) Фока болды. Фока өзі әскери адам болып, ол Еуропа жерінде жүргізілген соғыстарда қол бастады. Ол император Маврикий жүргізген саясатқа қарсы шығып, қол бастады, тараптар арасында ашық соғыс басталды. Басты себеп, сыртқы соғыстарға байланысты шенеуніктер мен әскерилерге және қара халыққа қойылатын саяси және әлеуметтік талаптар болып, оның ішінде әскерге адам алу мен соғыстарға қатысты халықтан салық жинау болды.

Фоканың көтерілісінің кезінде 602 жылы император Маврикий жан-жақтан қолдау іздеуге қарамастан, ол жеңіліске ұшырады және тақтан түсіріліп, қайтыс болды. Бұл жағдай Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуіріндегі ең ірі саяси және әлеуметтік күрес пен төңкерістің бірі болды. Император тағына Фоканың өзі отырды. Ол империяның 610 жылға дейін басқарып, ол жасаған төңкерістің саяси, әлеуметтік-экономикалық маңызы зор болды. Халық өзіне не қажет екенін түсіне бастады және оны билікке жеткізуді үйренді. Император Фоканың көтерілісі империяның ішкі саяси-әлеуметтік өмірінде ірі өзгерістерге бастама болып, ол сонымен бірге сыртқы саясатқа да әсер етті. Фоканың көтерілісіне салдарынан империяда ішкі саяси жағдайдың шиеленіскенін пайдалануды көздеген басты қарсылас Сасанидтік Иранның билеушісі II Хұсрау Византияның шығыс аймақтарын иеленуді көздеп, оған әскер кіргізді. Бұл жағдайы империяны аса үлкен саяси және әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа ұрындырды.

Жалпы, Маврикий мен оған дейін билік құрған императорлар II Юстин мен II Тиберийдің билік құрған тұсында Шығыс Рим империясында халықтың саяси ахуалы мен оның әлеуметтік өміріне баса назар аударылмады деуге де болады. Мұның өзіндік маңызды себептері болып, I Юстинианнан кейін мемлекет тізгінін қолға алған императорлар II Юстин, Тиберий, Маврикий мемлекеттің сыртқы саясатына баса назар аударды. Себебі, VI ғасырдың екінші жартысы Византия империясының саяси өмірінде аса бір қауіпті кезең болып саналды.

Ал, сыртқы жағдайды ретке келтірмей ішкі ахуалды тұрақтандырып, халықтың саяси-әлеуметтік жағдайын көтеру қиын болды. Оның сыртқы саясаттағы басты бақталасы болған Сасанидтік Иран Византияның шығыс провинцияларын, тіпті империяны түгелдей құлатуға дайын тұрды. Варвар тайпалары, оның ішінде әсіресе аварлар, славяндар, готтар, ғұндардың ұрпақтары және басқа да көшпелі халықтар Византияға сырттан үздіксіз қауіп төндіріп отырды. Бұл уақытта Византияны алым төлеуге мәжбүрлеген мемлекет Авар қағандығы мен славяндар болды. Олардың шектен тыс алымдарды талап етуі Византияның оларға сан рет соғыс ашуына себеп болып, ол да империяның саяси жағдайына кері әсер етті [18].

Бұл императорлардың кезінде де шіркеу ісі өзінің қызметін жалғастыра берді. Мемлекеттік орталықтанған басқарушы аппарат діннің ролінің ұдайы жоғары бола беретінін, шіркеудің мемлекет қызметіне деген үлесі ұдайы көп болатыны айтылды. Тек Тиберийдің тұсында ғана аздап қарсылық әрекеттері туындап онда шіркеу қызметкері Евтихий біраз қарсылық көрсетті. Тиберий шіркеу қызметкерлері мен қарсылық ұйымдастырған адамдарға қатысты түрлі шаралар қабылдады. Ол император I Юстинианның шіркеу ісіне қатысты мемлекеттік заңдарын басшылыққа ала отырып, түрлі жазалау шараларын ұйымдастырды.

Сыртқы саясатты реттеу ішкі ахуалды тұрақтандыруға ғана септігін тигізіп қана қоймай, ол сонымен бірге империяның сыртқы саудасын реттеуге көмектесті. Сыртқы сауда Византия үшін маңызды болды. Император II Юстин (565-578 жж.) сыртқы сауданы дамыту үшін шығыста күшейіп келе жатқан Түркі қағанатымен сауда қарым-қатынастарын орнатты. Екі мемлекеттің сауда-саттық байланыстары олардың саяси қарым-қатынастар орнатуына себепші болып, император оларды парсыларға қарсы пайдаланды. Бұл саясат өзінің жемісін беріп, империяның сыртқы саясатында табысты қадамдардың бірі болды. II Юстиннен соң түркілермен байланыстарды жалғастырған II Тиберий сыртқы саясатта тиімді қадамдар жасай білді.

Одан соң билікте болған император Маврикий (582-602 жж.) империяның сыртқы саясатында табысты саясат жүргізе алды. Ол парсылармен арадағы саяси жағдайды реттеп, Балқандағы соғыс қимылдарында біраз нәтижелерге қол жеткізді. Жоғарыда аталғандай, Маврикий елдің ішкі жағдайына баса назар аударған жоқ. Оның басты мақсаты тек империяны сыртқы күштерден қорғау болды. Ол 591 жылы Иранның өз қалауы

бойынша ұсынылған келісімдерге көндіре алды. Аварларға қарсы табысты соғыстар жүргізіп, оларды бірнеше дүркін жеңілістерге ұшыратты. Аварларды Дунайдың арғы беткейіне ысырып тастады.

600 жылы жасалған келісімде аварларды өз дегеніне көнуге мәжбүрледі. Одан соң империяның келесі бір аса қауіпті қарсыласы болған славяндарға аттанып, 601-602 жылдары оларды бірнеше рет жеңіліске ұшыратты. Славяндар да келісім сұрауға мәжбүр болды. Осылайша, император Маврикийдің әсері тактикасы жоғары болып, ол Халықтардың Ұлы қоныс аудару дәуірінде сыртқы саясатта белсенділік танытып, жеңісті соғыстар жүргізген императорлардың қатарынан орын алды. Бірақ император Маврикий көп жылдар соғыс қимылдарында жүріп, ішкі жағдайдан көбінесе бейхабар болғандықтан, өзінің ішкі қарсыластары мен бакталастарының қарсылығына бірден қарсы тұра алмай, солардың бірі болған әскербасы Фоканың көтерілісінен кейін тақтан тайдырылды [19].

Фока империя тағын иеленген жылдары мардымды саясат жүргізе алмады. Ол империяның ішкі-сыртқы саясатында туындаған мәселелерді шеше алмады, парсыларға қарсы күресте жеңілістерге ұшырады. Фоканың басты қателігі парсыларға қарсы жеке соғысу үшін аварлармен аса ауыр келісімшарттарды қабылдады. Халықтың басын біріктіре алмады және елді басқаруда көбінесе әскери күш қолданды. Мемлекетті басқаруға қабілетсіз болып, оның бастаған шаралары жүзеге аспай қалды. Мұны көрген халық оның биліктен кетуін талап ете бастады. Бұл жағдай сол кездегі алдыңғы қатарлы мемлекеттермен салыстырғанда Византия халқында саяси сананың оянғанын анық көрсетті. Бұқара халық мемлекетті басқаруға дәрменсіздік танытқан билеушілерді биліктен аластатуға бейім бола бастады. Мұндай саяси қимылдар негізінен империя астанасы мен оған жақын жатқан провинция халықтарына тарапынан көптеп ұйымдастырылды. Осындай келенсіздіктердің салдарынан Фока 610 жылы тақтан тайдырылды және өлтірілді. Византия империясының тағына Ираклий отырды.

Бұл кезде империяда экономикалық күйзеліс және ішкі саяси-әлеуметтік дағдарыс жағдайында болса да парсылармен соғыс тоқтаған жоқ. Византия мен Иран арасындағы бұл соғыс 602-628 жылдары ұзақ уақытты қамтып, ол империяның ішкі жағдайында туған саяси-әлеуметтік мәселелерге байланысты ұзаққа созылды. Фока басқарған жылдары ішкі саяси күрес пен сыртқы соғыстардың салдарынан дағдарыс жағдайында тұрған Византияны қайта көтеру Ираклий үшін басты саяси міндет болып қабылданды. I Ираклий деген атпен Византия императоры болып сайланған Ираклий өзі текті әулеттен шығып ол мемлекетті басқаруда табысты қимылдар жүргізуге бел байлады. Ол ішкі көтерілістер мен провинцияларда халық наразылықтарын, сан түрлі саяси толқуларды басты. Ішкі-сыртқы соғыстан қажыған халықтың саяси-әлеуметтік жағдайын жақсарту жолында бірнеше жылдам шешімдер қабылдады. Мемлекет саясатына қарсы күреске шыққандарды, себепсіз көтеріліс ұйымдастырғандар жазаға тартылды. Осылайша, империядағы саяси-әлеуметтік күрес біршама азайды [20].

Келесі кезекте I Ираклий сыртқы саяси мәселелерді реттеуді, оның ішінде Сасанидтік Иранмен соғысты аяқтауға кірісті. Нақтырақ айтқанда, I Ираклий билік еткен тұста Сасанидтік Иран Византияның қас дұшпаны болып саналды. Ішкі жағдайды реттеген соң қайта әскер жасақтап, Константинополь түбіне келген парсыларды қууға белсене кіріскен I Ираклий табысты қадамдар жасай бастады. Аса үлкен соғыс майданына шыққан византиялықтар Шығыста хазарлармен, Батыс Түркі қағанатымен одақтаса отырып, басты қарсыласы Сасанидтік Иранды жеңіліске ұшыратты. VII ғасырда Византиямен, енді күшейіп келе жатқан арабтармен және басқа да мемлекеттермен тоқтаусыз соғысып, сонымен бірге ішкі жағдайда тұрақтылықты сақтай алмаған Сасанидтер әулеті биліктен құлатылды. Бұл аса ірі тарихи жағдай болып, империяның құлауына бұған дейінгі Шығыс Рим империясымен жүргізген соғыстар елеулі ықпал етті [21].

Қорытынды. Қорыта келе, мәселеге қатысты ғылыми тұжырымдардың негізгі түйіні – Халықтардың ұлы қоныс аудару дәуірінде Шығыс Рим империясының саяси жағдайы аса құбылмалы күйде болды. Империяның ішкі саяси өмірінде тұрақсыздық көптеп орын алды. Бұл дәуірде империядағы ішкі тартыстар мемлекеттің саяси-әлеуметтік дамуына кері әсерін тигізіп отырды. Империяда орын алған саяси және әлеуметтік-экономикалық тартыстар негізінен мемлекет басшыларының алауыздығынан, жеке-дара биліктің шектен тыс жүргізген қатаң саясатынан туындады. Ішкі саяси көтерілістер мен наразылықтар билік пен халық арасындағы түсінбеушіліктің салдарынан туындап, ол бірте-бірте мемлекеттік басқару аппаратының бұқара халыққа деген саясатын түбегейлі өзгертуге алып келді. Нақтырақ айтқанда уақыт өте мемлекеттік билік халықпен толық санау қажеттігін уақыттың өзі көрсетіп берді. Саяси-әлеуметтік қайшылықтарды реттеудің салдарынан ішкі саяси жағдайды басқарудың византиялық өзіндік жолы қалыптасты. Бұл Византия империясының кейіннен саяси дамуына ықпал етті.

Ұлы қоныс аудару дәуірінде ішкі саяси жағдайдың құбылуына, әлеуметтік-экономикалық дамудың уақыт ағымына сәйкес шегеріліп отыруына сыртқы саяси факторлар ерекше ықпал етті. Көрші халықтармен, мемлекеттермен, империялармен байланыстар орнатуда, соғыстар жүргізуде Византия өзінің сыртқы саясатты басқарудың алдыңғы қатарында тұрған мемлекет ретінде көрсетті. Ұлы қоныс аудару процесінде Батысқа қарай жылжыған әрбір варвар тайпаларының «аялдамасына» айналған Византия, олардың бетін қайтару үшін берілетін алымды қазынадан берсе, ал қазынаны халықтан алынған салықтың есебінен толықтырып, ол империяның әлеуметтік-экономикалық жағдайын төмендетіп жіберіп отырды. Дегенмен, империя өзінің саяси төзімділігі мен ұтымды саясатының арқасында ішкі және сыртқы саясатта орын алған сан түрлі кедергілерді жеңіп, өзінің даму жолын айқындай алды және келесі бір тарихи кезеңге аяқ басты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Timothy E. Gregory. A History of Byzantium. – Hoboken: Wiley-Blackwell, 2010. – P. 95-96
2. James Allan Evans. The Emperor Justinian and the Byzantine Empire. – London: GREENWOOD PRESS, 2005. – P. 25-26
3. Коптев А.В. Проблемы эволюции общественного строя и международных отношений в истории западноевропейской цивилизации. / Сборник статей под ред. Ю.К. Некрасова. – Вологда: Русь, 1997. С.11-30.
4. Коптев А.В. Изменение статуса римских колон в IV-V вв. / А.В. Коптев. // ВДИ. – 1989. – №4. – С.33-38, 42-48
5. Максимова Л.Ю. Эволюция феномена гражданства в контексте исторического развития Западной Европы Вестник МГИМО. – 2017. – №6(57). – С. 40-63
6. Карташёв А.В. Вселенские Соборы. – М.: Республика, 1994. – С. 392.
7. Кузенков П.В. Канонический статус Константинополя и его интерпретация в Византии. // Вестник ПСТГУ. Серия Богословие. Философия. – 2014. – Вып. 3(53). – С. 25-51
8. Джонатан Харрис. Византия. История исчезнувшей империи / Пер. с англ. Натальи Нарциссовой. – М.: АИФ, 2017. – 352 с.
9. Грант М. Римские императоры: Биографический справочник правителей Римской империи 31 г. до н.э.-476 г.н.э. / Пер. с англ. М. Гитт. – М.: ТЕРРА 1998. – 126 с.
10. Смирнов К. Обзорение источников истории первого вселенского Никейского собора. – М.: Книга по Требованию, 2011. – 297 с.
11. Дашков С. Императоры Византии. – Москва: Красная площадь, 1997 – 328 с.
12. Прибыловский В.В. К вопросу о налоговой реформе императора Анастасия I // Византийский временник. – 1986. – № 46. – 189 с.
13. Евагрий Схоластик. Церковная история. Книги I-VI / Пер. с греч., вступ. ст., комм., приложения и указатели И. В. Кривушина. – Изд. 2-е, исправ. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2010. –275 с.
14. Prinzing G. Das Bild Justinians I. in der Überlieferung der Byzantiner vom 7-Jahrhundert.. – 1986. Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. – Т. 14. –98 p.
15. The Cambridge Companion to the Age of Justinian / ed. by M. Maas. – 2005. –412p.
16. Крылова М., Тушинский М. Феодора - дар Юстиниану // Вокруг света. – 2007. – №10. –208 с.
17. Акынова А.П. Юстинианның Византия империясында қаржы саласын басқару жобаларының кейбір бағыттары. // т.ғ.д, профессор Қ.Т. Жұмағұловтың 70 жылдығына және ғылыми-педагогикалық қызметінің 50 жылдығына арналған «Интеграция және модернизация жағдайындағы Дүние жүзі тарихы және Еуразиядағы халықаралық қатынастар» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы 2018. – 141 б.
18. Crawford Peter. The War of the Three Gods: Romans, Persians and the Rise of Islam. – Barnsley. Pen and Sword, 2014. – P. 12-13
19. Маврикий. Тактика и стратегия. Первоисточник сочинений о военном искусстве императора Льва Философа и Н. Маккиавелли. / Пер. с лат. капитана М.А. Цыбышева, предисл. П.А. Гейсмана. – СПб.: 1903. –229 с.
20. Kaegi Walter E. Heraclius, Emperor of Byzantium. – Cambridge University Press, 2003. –362p.
21. Parvaneh Pourshariati. Decline and Fall of the Sasanian Empire. The Sasanian–Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran. – London: I.B.Tauris & Co Ltd 2008. –420 p.